

10. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про адміністративні послуги»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 682. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/682-2009-%D1%80>.

11. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17/page>.

12. Про затвердження Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 66. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/66-2010-%D0%BF>.

13. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 р. № 118. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF>

14. Стратегія реформування державного управління України на 2016–2020 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. №474-р / КМ. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80>.

УДК 342.9(477)

СУЛІМ В.В.

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена становленню та розвитку державної системи господарських судів, розкриттю теоретичних та практичних аспектів реформування судової системи в Україні.

Ключові слова: виникнення, становлення, господарські суди, законодавчі акти, судова реформа.

Статья посвящена становлению и развитию государственной системы хозяйственных судов, раскрытию теоретических и практических аспектов реформирования судебной системы в Украине.

Ключевые слова: возникновение, становление, хозяйственные суды, законодательные акты, судебная реформа.

Article on the establishment and development of the state system of economic courts, the disclosure of theoretical and practical aspects of the reform of the judicial system in Ukraine.

Key words: emergence, formation, economic courts, legislative acts, judicial reform.

Вступ. За досить тривалу історію діяльності господарських судів та неодноразові судові реформи, система господарських судів України довела ефективність свого функціонування, є зрозумілою та доступною для всіх учасників судового процесу. Мабуть, саме це привертало і привертає увагу дослідників різних галузей до питання становлення, організації та діяльності господарських судів. Про це свідчать праці Д.М. Притики, с. О. Короеда, А.В. Кот, Д.В. Мандичева, О.П. Світличного, В.І. Татькова, М.М. Хамник, І.Б. Шицького та інших науковців. Однак зміни, які відбуваються у зв'язку із судовою реформою на сучасному етапі нашої держави актуалізує актуальність цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження історико-правових передумов становлення та розвитку державної системи господарських судів, розкриття теоретичних та практичних аспектів реформування судової системи в Україні.

Результати дослідження. Із часів Київської Русі почалося становлення та розвиток судів господарської юрисдикції на теренах сучасної України. Після розпаду Київської Русі тривалий час Україна входила до складу певних держав, тому історія становлення господарських судів України не існує окремо від історії становлення аналогічних судів цих держав. Перша спроба створити постійний спеціальний суд для купецтва належить цареві Олексію Михайловичу (1667 р.), який ухвалив зібрати всі справи купецькі в одному місці [1, с. 211]. У зв'язку із значним розквітом торгівлі 30 січня 1699 року в Москві був створений особливий орган – бурмістерські палати, які поєднували у собі функції фінансової та судової установи. Створена у 1719 році Комерц-Колегія здійснювала не тільки судовий розгляд торгових спорів, але й нагляд за торгівлею [2, с. 5]. Подальший розвиток торговельні суди отримали за царювання Петра, який у 1721 р. спеціально для розгляду торговельних справ створив Головний магістрат. У подальшому суди створювалися при митницях, магістратах і мали різну назву, залежно від підпорядкованості [3, с. 16].

У добу правління Катерини II було проведено судову реформу. Відповідно до прийнятих Установ для губерній від 7 листопада 1775 року була створена судова система, підвалиною якої став новий принцип формування судів. Саме в цьому акті вперше можна було відстежити принцип відокремлення судової влади від виконавчої (функції управління) [2, с. 5].

Попередником сучасних господарських судів у Російській імперії, до складу якої входила більша частина України, були комерційні суди, які розглядали торговельні й вексельні справи. На території України відлік створення господарських судів у сучасному розумінні ведуть із започаткування комерційного суду в м. Одесі, де у 1808 р. був прийнятий Перший Статут комерційного суду [4, с. 26]. Важливим кроком в історії торговельного судочинства стало заснування у 1832 році комерційних судів, які розглядали справи, пов'язані з торговельним обігом [5, с. 35].

Незважаючи на судову реформу 1864 р., комерційні суди існували до відомих подій 1917 року і були ліквідовані Декретом Народних Комісарів «Про суд» від 24 листопада 1917 р. Цим Декретом було запроваджено цивільне та кримінальне судочинство [6].

Після закінчення громадянської війни й переходу до нової економічної політики постала потреба у відмові від адміністративного способу розв'язання господарських спорів, що вже тоді вирізнявся громіздкістю, неефективністю та практично відсутністю процесуального оформлення. Наслідком цього стала господарська реформа, яка розпочалася у 1921 р. і якою було запроваджено комерційний розрахунок: підприємства отримували оперативну та майнову самостійність, відповідно до цього взаємовідносини між господарськими організаціями почали ґрунтуватись на договірній основі [7, с. 10].

Тоді виникла необхідність у спеціальних органах для врегулювання спорів між суб'єктами господарювання. Постановою від 3 квітня 1922 р., Президія Вищої Ради Народного Господарства створила Арбітражну комісію при Вищій Раді Народного Господарства і арбітражні комісії при її місцевих органах – промбюро в губраднаргосплах. Попередники органів Держарбітражу – Арбітражна комісія при Раді праці й оборони й арбітражні комісії при обласних губернських економічних нарадах були створені майже півроку потому – постановою ВЦВК і РНК РРФСР від 21 вересня 1922 р., яка затвердила Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами й підприємствами. Очоловала цю систему Вища арбітражна комісія при Українській економічній Раді. 14 березня 1923 р. приймаються Правила провадження справ в арбітражних комісіях [7, с. 10].

Створення арбітражних комісій поклало початок процесу диференціації цивільної юрисдикції. При цьому правила ведення цивільного процесу, викладені в ЦПК УРСР 1924 р. та 1929 р., були обов'язкові для всіх установ єдиної системи УРСР (народного суду, губернського (обласного) суду та Верховного Суду), а також для установ, забезпечених судовими функціями, на підставі особливих про них положень із винятками, установленими в цих положеннях і спеціальних правилах, що регулюють діяльність цих установ [8, с. 80].

У подальшому арбітражні комісії трансформувалися в централізовану систему органів державного арбітражу. І така система та функції державного арбітражу, які вже жодним чином не нагадували правосудні завдання загальних судів, проіснували до кінця 80-х років минулого століття. При цьому їхні завдання і компетенція визначалися Положенням про державний арбітраж, затвердженому 3 травня 1931 р. Радою Народних Комісарів СРСР [9, с. 31].

У порядку державного арбітражу вирішувалися усі суперечки, що виникали за укладеними договорами та угодами, й інші майнові суперечки між установами, підприємствами та організаціями усього суспільного сектора. Державний арбітраж створювався при Раді праці й оборони; при економічних радах союзних республік; при радах народних комісарів Української РСР; при

крайових і обласних виконавчих комітетах автономних областей. Державний арбітраж утворювався в складі державних арбітрів, що призначалися персонально Радою праці й оборони, радами народних комісарів Української РСР, крайовими й обласними виконавчими комітетами; за належністю, тобто тими органами, при яких вони створювалися [10, с. 63].

Перше «Положення про державний арбітраж УРСР» було затверджене РНК УРСР 30 березня 1945 р. Створені органи державного арбітражу принципово відрізнялися від арбітражних комісій, що функціонували в 1920-ті роки. На відміну від останніх, органи держарбітражу до судової системи вже не належали. Отже, до 1945 р. становлення арбітражу і арбітражного процесу пройшло шлях від повного заперечення необхідності самостійних правил діяльності з вирішення спорів за участю організацій, недооцінки їхньої значимості до визнання самостійності арбітражного процесу як діяльності щодо захисту прав і інтересів соціалістичних організацій [11, с. 6].

В Україні в 50–60 рр. минулого століття Державний арбітраж організаційно входив до Міністерства юстиції, потім був підпорядкований Раді Міністрів Української РСР, а згодом – виконкомам обласних Рад депутатів трудящих. Реорганізація державного арбітражу здійснювалася і в подальшому. Постановою Ради Міністрів Української РСР «Про дальше удосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу УРСР» від 30 травня 1974 р. № 294, було перетворено Державний арбітраж при Раді Міністрів УРСР в союзно-республіканський орган, затверджено «Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів УРСР» і структуру його центрального апарату, а також Загальне положення про державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних Рад депутатів трудящих УРСР [12].

Конституція Української РСР 1978 року закріпила правовий статус державного арбітражу, в ст. 161 якої вказувалося, що вирішення господарських спорів в Україні здійснюється Вищим арбітражним судом України, арбітражними судами Автономної Республіки Крим, областей, міста Києва [13].

Закон «Про судоустрій України» від 5 червня 1981 р. визначав, що правосуддя в судах загальної юрисдикції в Україні здійснюється шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та інших справ, передбачених законом. [14]. Таке положення проіснувало до 8 квітня 1992 р. у зв'язку із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України №183 «Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Закону УРСР «Про арбітражний суд» і «Арбітражного процесуального кодексу України» [15], а Закон «Про судоустрій України» від 5 червня 1981 р., взагалі проіснував до 7 лютого 2002 р.

Прийняття 4 червня 1991 р. Закону Української РСР «Про арбітражний суд» [16], який установлював триланкову систему спеціалізованих арбітражних судів (з 21.06.2001 р. господарських судів), а також те, що арбітражний суд є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами ознаменувало новий розвиток у системі господарського судочинства.

Закон України «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 р., вперше започаткував здійснення правосуддя у господарських відносинах спеціалізованими судовими установами. У цьому акті були закріплені прерогативи арбітражного суду – самостійної ланки судової влади [17, с. 11]. Прийняття 6 листопада 1991 р. «Арбітражного процесуального кодексу України» [18], ознаменувало новий етап розвитку та діяльності господарських судів в Україні. Незважаючи на часті зміни, які вносяться в ГПК, він є чинним дотепер.

Конституція України від 28 червня 1996 року встановила конституційні принципи правосуддя в Україні, яке здійснюється виключно судами (стаття 124 Конституції України). Відповідно до Конституції України були внесені зміни до Законів: «Про судоустрій України», «Про статус суддів», «Про органи суддівського самоврядування», «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і Дисциплінарну відповідальність суддів судів України», «Про арбітражний суд» та інші [17, с.11].

Прийняття Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. [19], ознаменувало першу спробу формування єдиної судової влади. Законом в системі судів загальної юрисдикції утворювалися загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій, спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди, також запроваджувалася спеціалізація суддів із розгляду конкретних категорій справ цієї юрисдикції. Законом визначалася діяльність місцевих господарських та апеляційних господарських судів та Вищого господарського суду України як касаційної інстанції.

Прийнятий 7 липня 2010 р. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» відіграв одну з найважливіших ролей у розвитку господарських судочинства та діяльності суддів, Вищий господарський суд України визнавався вищим спеціалізованим судом, за яким закріплювалося право касаційної інстанції. У Вищому господарському суді України утворювалися палати з розгляду окремих категорій справ. У Верховному Суді України діяли судові палати в адміністративних, господарських, кримінальних та цивільних справах [20].

Прийнятий 16 червня 2016 р. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [21], підтверджуючи виняткову важливість судової гілки влади в житті держави, відповідно до якого систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Закон уніс суттєві зміни в діяльність господарського судочинства. Відбулися структурні зміни, ліквідовано Вищий господарський суд України.

Висновки. На підставі здійсненого дослідження правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі становленням та розвитком державної системи господарських судів України, пропонуємо авторську періодизацію становлення та розвитку державної системи господарських судів України й виокремити три основні періоди цього процесу:

- 1) перший охоплює часи Київської Русі (XII ст.) створення купецьких судів;
- 2) другий (1667–1917 рр.) охоплює царські етапи становлення та розвитку судових органів:

- перший етап – спроба створення купецьких судів (1667 р.);
- другий етап – зародження комерційних судів та здійснення судової реформи (1808–1917);
- 3) третій (1917–1991 рр.) охоплює радянський період становлення та розвитку судових органів, який поділено на три етапи:

- а) ліквідація комерційних судів (Декрет Ради Народних Комісарів «Про суд» від 24.11.1917 р);

- б) прийняття Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами і підприємствами та Правил провадження справ в арбітражних комісіях створення арбітражних комісій (1922–1931 рр.);

- в) (1931–1991 р.) утворення державного арбітражу, розроблення Положень про державний арбітраж, реформування державного арбітражу;

- 4) четвертий (1991–2017 рр.) відображає сучасний процес становлення господарського судочинства і пов'язаний із набуттям України незалежності й дає змогу поділити його на п'ять етапів.

- а) перший (1991–1995 р.) пов'язаний із становлення сучасної системи господарських судів в Україні, що ознаменувало новий етап розвитку та діяльності господарських судів, чому сприяло прийняття Закону «Про внесення змін до Конституції (Основного Закону) Української РСР». Арбітражний процесуальний кодекс України був змінений на Господарський процесуальний кодекс України. У країні було запроваджено «Концепцію судово-правової реформи в Україні»;

- б) другий (1996–2001 рр.) характеризується прийняттям Конституції України, яка поклала початок організацій та функціональній незалежності судів від законодавчої та виконавчої гілок влади та внесенням змін до Законів України;

- в) третій (2002–2009 рр.) пов'язаний із становленням і розвитком господарських судів як окремої ланки спеціалізованих судів та ознаменований прийняттям Закону «Про судоустрій України від 07.02. 2002 р., Постанови ВРУ «Про здійснення судово-правової реформи в Україні» та запровадженням «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні»;

- г) четвертий (2010 –2015 рр.) ознаменований удосконаленням змін у діяльність судів та суддів. Прийняття Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р., закріпив за Вищим господарським судом України (як і за іншими Вищими спеціалізованими судами) право остаточної касації. Закон «Про забезпечення права на справедливий суд» від 15.02.2015 р. розширив повноваження Верховного Суду України як найвищої судової інстанції. Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах ВСУ, стали обов'язковими не лише для судів, але і для всіх суб'єктів владних повноважень;

- д) п'ятий (з 2016 р. і дотепер) у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 16.06.2016 р. та здійсненням судової реформи в країні.

Список використаних джерел:

1. Шицький І.Б. Формування системи господарських судів в Україні / І.Б. Шицький // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 1. – С. 209–215.
2. Кот А.В. Судові акти в господарському процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Кот. – К., 2011. – 20 с.
3. Краткое обозрение истории судоустройства и судопроизводства в России. – М., 1855. – 36 с.
4. Балух В.С., Сурилов А.А. Одесский арбитражный суд: два века истории / В.С. Балух, А.А. Сурилов. – Одесса, 2001. – 327 с.
5. Клеандров М.И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее и будущее / М.И. Клеандров. – М., 2006. – 600 с.
6. О суде: Декрет Народных Комиссаров РСФСР от 24 ноября 1917 года // Электронный ресурс. – Режим доступа: www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4029.
7. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С.С.Боровик, В.В. Джунь, С. М. Мудрий. – К.: Оріяни, 2001. – 223 с.
8. Комаров В.В., Бигун В.А., Баранкова В.В. Проблемы науки гражданского процессуального права; под ред. проф. В.В. Комарова. Харьков: Право, 2002. – 440 с.
9. Короед С.О. Господарське судочинство: історія становлення, вплив на дуалізм цивільної юрисдикції та перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав / С. О. Короед // Юридична наука. – 2015. – № 6. – С. 28–34.
10. Мандичев Д.В. Історичні умови формування системи господарських судів в Україні: адміністративно-правовий аспект / Д. В. Мандичев // Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 2. – Том 2. – 2016. – С. 62–65.
11. Татьков В.І. Реформування судової системи в Україні – важливий складник становлення державності / В.І. Татьков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Випуск 95. – С. 5–9.
12. Про дальше удосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу УРСР: постанова Ради Міністрів Української РСР № 294 від 30 травня 1974 року // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP740294.html.
13. Конституція (Основний Закон) України: Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року // Електронний ресурс.
14. Про судоустрій України: Закон Української РСР від 5 червня 1981 року // Відомості Верховної Ради. – 1981. – № 4. – Ст. 357.
15. Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Закону Української РСР «Про арбітражний суд» і Арбітражного процесуального кодексу України»: постанова Кабінету Міністрів України від №183 від 8 квітня 1992 року // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP92183.html.
16. Про арбітражний суд: Закон Української РСР від 4 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 36. – Ст. 469.
17. Світличний О.П. Господарський процес: підручник. К.: НУБіП України. 2016. 337 с.
18. Арбітражний процесуальний кодекс України: Закон Української РСР від 6 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
19. Про судоустрій України: Закон України від 7 2002 року // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
20. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 16 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31. – Ст. 545.